

A szerzői hang az angol és a magyar nyelvű útikönyvekben

Jóllehet számos kutatás (Bahtyin 1986; Clark – Ivanic 1997; Ivanic – Camps 2001; Tang – John 1999; Paksy 2005) irányult már a szerzői hang vizsgálatára, az útikönyvek ilyen jellegű alapos feltárása még várat magára. Tanulmányom e feltárási folyamathoz kíván szerény adalékul szolgálni, angol és magyar nyelvű útikönyvek elemzésével. Megközelítem – az említett szerzőktől eltérően – az interperszonalitás jelensége felől történik: a szerző és az olvasó közötti interperszonalitás nyelvi elemei közül e tanulmány a szerzőre utaló nyelvi elemekre összpontosít.

Az interperszonális terminus

Az *interperszonális* kifejezés alkalmazható a diskurzushangvétel (House 1997: 107) jellemzése során az útikönyv műfajában is. A kommunikáció *inter personas*, azaz „személyek között” vagy „szerepek között” (vö. Kenesei 1984: 154, idézi Domonkosi 2002: 95) valósul meg: *inter auctorem et lectorem*, vagyis a szerző és az olvasó között. Sőt a latin kifejezéseknél maradva, talán még pontosabban jellemezhető az útikönyvekben megtapasztalható interperszonális viszony az egyes könyvek bevezetéseiből, olvasói köszöntéseiből ismerősen csengő *lector* (*salutem*) vagy *ad lectorem* kifejezéssel, tekintve, hogy az üzenet az olvasó számára, illetve az olvasóhoz szól. Ezt azonban rögtön ki kell egészíteni az *ab auctore* kifejezéssel, hiszen, még ha a feladó szerepe kevésbé hangsúlyos is ebben a műfajban, a szerzőtől érkeznek az információk.

1 Adjunktus, PhD, BGF; e-mail cím: lukacs.andras@kvifk.bgf.hu.

Az információáramlás tehát valójában egyirányú: a szerző felől az olvasó irányába halad. Ugyanakkor a kommunikációban részt vevő mindkét személy, illetve fél (a feladó és a címzett, azaz a szerző és az olvasó) involváltsága miatt, még ha sajátos módon is, de megvalósul az interperszonalitás. Az *interperszonális* terminus tehát alkalmazható e műfaj tárgyalása során minden olyan esetre, amikor az olvasó vagy a szerző említésre kerül vagy utalás történik rá.

Interperszonalitás az útikönyvekben

Az útikönyv célja nem csupán egy helyszín bemutatása, hanem az utazás, illetve ott-tartózkodás sikeréhez való hozzájárulás. Ennek megfelelően – a jakobsoni (1969) terminológiával élve – nem csupán a referenciális funkció megléte jellemzi, hanem szükségszerűen jelen van benne az emotív, illetve konatív funkció is. Az útikönyv egyfajta utaskísérő, „aki” időről időre bevonja kliensét. Ez különösen igaz lehet a gyakorlati tudnivalók átadásakor, de előfordulhat a bemutató részek során is, ahol a személyesebb hangvétel a leírás monotonitásába frissességet hozhat, illetve a megszólítottág érzetének köszönhetően nagyobb érdeklődést válthat ki az olvasóból. Általános útikönyvek esetén a cél a minél szélesebb potenciális olvasói réteg megszólítása, majd megtartása, aminek egyik feltétele, hogy a (potenciális) turista könnyen azonosulni tudjon az olvasó szerepével.

Ennek kialakításában komoly szerepet játszik az is, hogy milyen jellegű interperszonális viszonyt alakít ki a szerző az olvasójával. Az, hogy egy útikönyv mennyire tűnik például távolságtartónak vagy éppen túlságosan bizalmaskodónak, nyilvánvalóan egyéni ízlés kérdése is. Wierzbicka (1985) álláspontjához csatlakozva azonban, mely szerint a beszédaktus eltér az egyes nyelvekben és kultúrákban a beszélői szándék és a megvalósulás szerint, a hangvétel valószínűsíthetően nagymértékben kulturális kérdés is. Kulturális különbségek mutatkozhatnak tehát az interperszonális viszonyok tekintetében a különböző nyelven megírt útikönyvek között, így az interperszonalitás mentén műfaji eltérések is várhatóak közöttük.

Az interperszonális viszonyok vizsgálatához választott anyag

Az interperszonális viszonyok felderítéséhez kutatásomban a külföldi desztinációkat bemutató angol és magyar nyelvű útikönyvek gyakorlatát vizsgálom. E tanulmányomban az angol és magyar nyelven napvilágot látott útikönyvek átláthatatlan mennyiségét egyetlen desztinációra, Rómára szűkítem, így

könnyebben összevethetők egymással az egyes kötetek. A még így is hatalmas halmazon belül a ma népszerű, magyar fordítással is rendelkező angol nyelvű útikönyveket (Ercoli et al. 2008; Gilbert – Brouse 2010; Jepson 2006; Kennedy et al. 2008) és magyar fordításaikat vizsgálom, összevetve az eredetileg magyar nyelven írt útikalauzok között standardnak számító Panoráma sorozat köteteivel.

A vizsgálódás módszere és eredményei

A kutatás módszere kvalitatív jellegű összehasonlító elemzés. Az egyes útikönyvek elolvasása során olyan szövegrészeket gyűjtöttem ki, amelyek a szerző vagy az olvasó (jelen)létére utalnak, tehát relevánsak az interperszonalitás kifejeződésében.

Arra a megállapításra jutottam, hogy mind az angol, mind a magyar nyelvű útikönyvek a különböző nyelvi eszközök gazdag tárházát kínálják az interperszonális viszonyok megjelenítésére, aszerint, hogy mennyire kívánnak objektívnek tűnni vagy inkább baráti, bizalmas kalauzként fellépni, mennyire direkt vagy indirekt hangot ütnek meg.

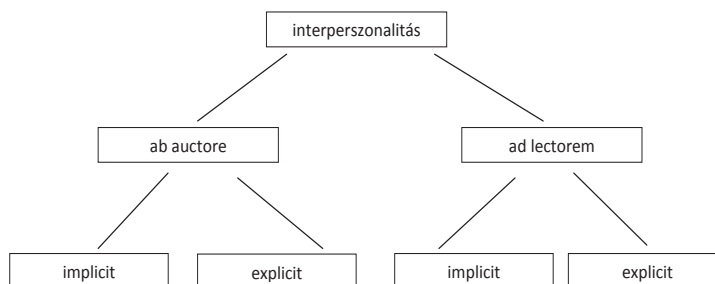
Annak érdekében, hogy összevethető legyen, melyik nyelv milyen tipikus megoldásokkal él az interperszonalitás kifejezése során, közös nevezőt kerestem a számos – egymástól eltérő – nyelvi kifejezés csoportosítására. Ez alapján az interperszonalitás kifejezése mind az angol, mind a magyar nyelvű útikönyvekben két szempontból vizsgálható: a címzett és a nyíltság, azaz direktség szempontjából.

A címzett szempontjából az interperszonalitás kifejezésének nyelvi eszköze vonatkozhat a címzetre, azaz az olvasóra, vagy magára a feladóra, azaz a szerzőre. Direktség szempontjából pedig az útikönyvek tartalmaznak rejtett (implicit, indirekt) és nyílt (explicit, direkt) interperszonális nyelvi kifejezéseket. A rövidebb, lényegre törőbb hivatkozás érdekében „Az interperszonális terminus” című fejezetben említett latin terminusokat használom: 'ab auctore' típusú interperszonalitásnak hívom azt a jelenséget, amikor a szerző személyére, illetve szerepére, 'ad lectorem' típusú interperszonalitásnak pedig, amikor az olvasóra történik utalás. Az útikönyvekben megjelenő interperszonalitás típusait az *1. ábra* (lásd a következő oldalon) illusztrálja.

Jelen tanulmányomban csak az 'ab auctore' típusú interperszonalitás előfordulásaival foglalkozom az egyes útikönyvek említett csoportjaiban. Az összes előfordulás felsorolása helyett csak néhány jellegzetes példával illusztrálom az egyes típusokat. A példákban *félkövér dőlt betűvel* emelem ki a vizsgálatom szempontjából érdekes nyelvi elemeket. Az útikönyvek szövegeiben szereplő eredeti tipográfiát (a dőlt,

és/vagy vastag betűs, apró betűs megoldásokat), amelynek gyakran figyelemfelhívó funkciója van, nem őriztem meg. E tipográfiai eltérések eredeti funkciója ugyanis a kutatás szempontjából egyrészt irreleváns, másrészt azonban a példamondatokban való előfordulása zavaró, figyelemmegosztó hatású lenne.

1. ábra: Az interperszonalitás megnyilvánulási típusai az útikönyvekben

Az 'ab auctore' típusú interperszonalitás nyelvi eszközei az angolul írt Róma című útikönyvekben és fordításaikban

A kutatás első lépéseként megvizsgáltam, mi áll a magyarra fordított alakok háttérében: feltérképeztem az angol nyelvű útikönyvek jellemzőit a szerzői hang tekintetében.

Az útikönyv szerzője sokkal ritkábban utal magára, mint ahányszor az olvasójára. A hagyományos útikönyvek szerzői ugyanis, az útleírásokkal ellentétben, nem a saját élményeiről kívánnak beszámolni, hanem az olvasót kívánják élményekhez juttatni, többnyire tárgyilagos információkkal, esetleg tanácsokkal segítve a tájékozódását az idegen helyen. Ennek megfelelően kevésbé jellemző, hogy a szerző előtérbe kerül. Az útikönyvek többségében azonban mégis előfordul egy-egy nyelvi elem, amely a szerző jelenlétének ad hangot, néhol csak implicit módon, másutt viszont egészen egyértelműen. Az alábbiakban csoportosítva szemléltetem az egyes előfordulási típusokat. Az angol szövegből vett példák alatt a magyar kiadásban megjelent fordításuk olvasható.

1. Implicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás

Több olyan nyelvi elem is fellelhető az angol nyelvű útikönyvekben, amely nem közvetlenül utal a szerző személyére, mégis sejteti, hogy a háttérben ott a szerző:

- (1) historic buildings **are dissected**
a történelmi épületeket darabjaira szedtük (Ercoli et al. 2008: 7)
- (2) every effort **has been made**
minden erőfeszítést megtettünk (Kennedy et al. 2008: 2)
- (3) **Introducing** Rome
Bemutatjuk Rómát (Ercoli et al. 2008: 9).

Az (1) és (2) példamondatban passive voice, a (3)-ban gerund található. Mind a szenvedő szerkezet, mind a gerund esetében rendkívül visszafogott módon jelenik meg a szerző („hangja”), hiszen az ágens jelölése teljesen el is marad, így csak sejthető, hogy kire vezethető vissza a cselekvés.

2. Explicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás

A szerzőre történő nyílt utalás is többféle nyelvi eszközzel lehetséges. Az angol útikönyvben a megnevezés és a névmás nyelvi eszközeivel lehet találkozni.

A) Explicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás névvel

(1) **This Eyewitness Travel Guide** helps you get the most from your stay in Rome with the minimum of practical difficulty.

Ez az útikönyv gyakorlati segítséget nyújt ahhoz, hogy az utazó a legkevesebb nehézséggel élvezhesse római tartózkodását (Ercoli et al. 2008: 6).

A szerző nem önmagát, hanem az útikönyvet nevezi meg, minthogy azonban a könyv az ő gondolatainak közvetítője, valójában saját magára tesz utalást.

B) Explicit 'ab auctore'-típusú interperszonalitás névmással

Az útikönyv szerzőjére való utalás a *we*, *our* és *us* névmásokkal történik, tehát a többes szám első személy képviseli a feladói oldalt. A szerző és az olvasó viszonyának e nyelvi kifejezésében Dann (1996) különleges kapcsolatot lát, amelyben a *we* oltalmazó, irányító apai szerepével szemben az utasnak a segítségére szoruló gyermek szerepe jut:

- (1) if that's your plan, **we** suggest you to concentrate on the two things
ha mi is ezt tervezzük, két nevezetes dologra koncentráljunk (Gilbert – Brouse 2009: 8)
- (2) but let's not spoil the surprise: see for yourself.
No de ne áruljuk el a meglepetést: nézzék meg saját szemükkel! (Jepson 2006: 16).

Az 'ab auctore' típusú interperszonalitás nyelvi eszközei a magyarul írt útikönyvekben

A magyar nyelvű útikönyvek stílusát elemző szakirodalom hiányában nagyobb mennyiségű útikönyv áttekintése alapján igyekeztem meghatározni az interperszonális viszonyok kifejezésének jellemzőit.

Legautentikusabb forrásnak a Panoráma útikönyvsorozatot tekintetem, amely ugyan ma már nincs benne annyira a köztudatban, mint egyes új útikalauzok, azonban tagadhatatlan előnye, hogy több generáción át szinte monopolhelyzetben volt az útikönyvpiacra, így a kötetekben megjelenő stílus a magyar olvasó számára egyet jelent a tipikus útikönyv stílusával, az ott tapasztalt interperszonális kifejezések hangzanak természetesnek egy új útikönyv olvasása során is. Az 1957-ben indított, termékeny sorozat valamennyi kötetét nem volt módomban feldolgozni, de 15 darab, külföldi fővárosokat bemutató kötet (Bács 1976, 1979; Bereznay 1979, 1982; Ember 1980, 1981, 1982; Lindner 1974, 1983; Pálfy 1980, 1988; Soproni – Faith 1975; Szathmári 1973; Verzár 1983; Závodszy – Lindholm 1983) alapján már nagy biztonsággal körvonalazható a „Panoráma-stílus” az interperszonális viszonyok tekintetében. Az egyes típusok részletezése előtt előrebocsátom, hogy a címzetre vonatkozó és a feladóra alkalmazott nyelvi eszközök egymástól való elkülönítése a magyarban az angolhoz képest kicsit nehezebb: a többes szám első személyű megfogalmazás ugyanis képviselheti mind a feladói, mind pedig a címzetti oldalt, így általában a kontextus segíthet a helyzet egyértelműsítésében.

Ahogy az angol, úgy a magyar nyelven írt útikönyvekre is jellemző, hogy kevesebb utalás történik a szerzőre, mint az olvasóra. Néhány példa azonban a magyar útikönyvekben is felbukkan:

1. Implicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás

- (1) **Megjegyzendő**, hogy a TALGO-n és az Intercity-vonaton 250, az Electroneten és a TER-vonaton 200, egyébként 100 km a minimális kötelező utazás (Bereznay 1982: 302).
- (2) Arról is **szólni kell**, hogy görög földön több Görögország is létezik egyszerre (...) (Soproni – Fajth 1975: 7).

A mondat személytelen szerkesztése lehetővé teszi, hogy az említés cselekvőjét ne kelljen megnevezni, minthogy azonban a szerző a „beszélő”, ezért az újabb információk esetleges említője is csak a feladó lehet.

2. Explicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás

A szerzőre történő nyílt utalás a magyar útikönyvekben megnevezéssel, illetve többes szám első személyű alakokkal történik.

A) Explicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás főnévvel

- (1) Foglalkozik **a könyv** a dán hétköznapiok sajátosságaival (...) (Lindner 1983: 6)
- (2) De hogy az elsőrendű látnivalókat is felfedezze a káprázó szem – ezt a célt szolgálja **ez a könyv** (Ember 1981: 7).

A példamondatokban a szerző gondolatainak közvetítő eszközére tesz utalást, ami azonban nyilvánvalóan magára a feladóra vonatkozik.

B) Explicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás többes szám első személyű alakokkal

Az angollal szemben a magyar nyelvben a személyes névmások alanyesete csak hangsúlyos helyzetekben van jelen. Az igéknél azonban „minden egyes személy saját grammatikai jelölővel, szinte funkcionáló raggal bír” (Szili 2006: 111), az angol birtokos névmások funkcióját pedig birtokos személyjelek töltik be a magyarban (Szili 2006: 50). A többes szám első személyt tehát leggyakrabban az igei személyrag és a birtokos személyjel fejezi ki:

- (1) Szándékosan **említjük** utoljára az idegenforgalmi plakátoknak a valóságot leegyszerűsítő holland szimbólumait: a tulipánt, a sajtot, a szélmalmokat... (Lindner 1974: 6)
- (2) **Felhívjuk** továbbá a turisták figyelmét a „This Month in London” (Ebben a hónapban Londonban) című kiadványra [...] (Ember 1981: 398)
- (3) Mindezek ellenére csak azt **ajánlhatjuk**, hogy a Párizsban járó utas megismerkedjék – anyagi áldozatok árán is – a francia konyhával [...] (Pálfy 1980: 323)
- (4) A múzeum nagyon gazdag, több mint harminc teremben tárja elénk kincseit, ezeket azonban – sajnos – nincs **módunkban** a teljesség igényével bemutatni [...] (Ürögdi 1969: 239)
- (5) Gyakorlati jó **tanácsaink** során éppen ezért az időbeosztásról is szólnunk majd [...] (Pálfy 1980: 15).

Az (1) (2) és (3) példában az igei személyrag, a (4) és (5) példában a birtokos személyjel többes szám első személyű alakja tesz egyértelmű utalást a szerző jelenlétére. A többes szám első személy használata nem (feltétlenül) jelent szerzőpárost vagy még több szerzőt a feladói oldalon. Sokkal inkább magyarázható a pluralis auctoris vagy pluralis modestiae ma is élő stilisztikai eszközöként vagy a Dann (1996) által emlegetett védő-oltalmazó funkcióval, ahol a többes szám biztonságérzetet nyújthat az olvasó számára.

Az interperszonalitás kifejezésében tapasztalható különbségek az angol és a magyar nyelven írt útikönyvek szövegei között

Az 'ab auctore' típusú interperszonalitás nyelvi eszközeinek tipikus megjelenési formáit két táblázat foglalja össze. Az implicit típust az 1., az explicit típust a 2. számú táblázat (a következő oldalon) példái illusztrálják.

A két táblázat felépítése hasonló: bemutat egy az angol nyelvű útikönyvben felbukkanó alakot, alatta a szó szerinti magyar fordításnak megfelelő alakot, ez alatt a magyar fordításban talált megoldást, a táblázat utolsó sorában pedig egy eredetileg magyar nyelven írt útikönyvben található hasonló jelenségre láthatunk példát.

1. táblázat: *Implicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás nyelvi eszközei*

ÚTIKÖNYV	Implicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás kifejezései különböző nyelvi eszközökkel	
Angol eredeti útikönyv	passive are dissected	gerund Introducing Rome
Az angol eredeti szó szerinti fordítása	passzív van szétszedve	határozói igenév Rómát bemutatva
Magyarra fordított útikönyv	T/1. darabjaira szedtük	T/1. Bemutatjuk Rómát
Magyar eredeti útikönyv	személytelen szerkesztés megjegyzendő érdemes megemlíteni	

2. táblázat: *Explicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás nyelvi eszközei*

ÚTIKÖNYV	Explicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás kifejezései különböző nyelvi eszközökkel	
	Névvel	T/1. alakokkal
Angol eredeti útikönyv	tulajdonnévvel this Eyewitness Travel Guide	névmással but let's not spoil the surprise
Az angol eredeti szó szerinti fordítása	tulajdonnévvel ez az Eyewitness Travel Guide ez az Útitárs útikönyv	személyragokkal de ne áruljuk el a meglepetést
Magyarra fordított útikönyv	köznévvel ez az útikönyv	személyragokkal de ne áruljuk el a meglepetést
Magyar eredeti útikönyv	köznévvel a könyv	személyragokkal említjük

Az implicit jelenségeken belül a két jellegzetes típus az angolban a *passive* és a *gerund* szavakkal fémjelhető: a szenvedő szerkezet és a gerundium is úgy kerüli ki azonban a cselekvő megnevezését, hogy a kontextusból következtethetünk a cselekvés eredetétőjére.

Az explicit jelenségeken belül szintén két jellegzetes típus különíthető el az angolban. Az egyik az útikönyv megnevezésével, a másik a többes szám első személyt kifejező névmás használatával valósul meg, amely egyértelműen utal a szerző(k)re.

A táblázatból kitűnik, hogy bár nem szó szerinti fordítás történik, a megfeleltetések során alkalmazott fordítói megoldások/módosítások mértéke nem vagy csak alig lépi túl a Klaudy (1994: 98) által kötelezőnek tartott átváltási műveletek kereteit.

Az implicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás *passive* és a *gerund* nyelvtani jelenségeinek fordításánál természetes, hogy a fordító él a grammatikai csere műveletével, hiszen az említett formák szó szerinti átültetése a magyar olvasó számára idegenül hatna. A szenvedő szerkezetek leggyakoribb magyar megfeleltetései ugyan a többes szám harmadik személyű alakokkal történnek, útikönyveinkben azonban egyértelmű, hogy az ige ágense maga a szerző, így a fordító a cselekvő szerkezet használatakor a szerzőt kell, hogy a mondat alanyává tegye. Ennek az egyik legjellemzőbb formája mind az angol, mind a hagyományos magyar nyelven írt útikönyvekben is a többes szám első személyű alakok alkalmazása. Kézenfekvő tehát, hogy az implicit alakok fordítása során a többes szám első személyű alakot részesíti előnyben a fordító.

Az eredetileg is magyar nyelven írt útikönyvekben szintén megjelennek az interperszonalitás implicit formái. Ezek a személytelen szerkesztések a magyar nyelv természetének megfelelően nem szenvedő igealakokat tartalmaznak, de ugyanúgy csak következtethetünk az ágensre, mint az angol nyelvű példák esetében.

Az explicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás megjelenítései közül az útikönyv megemlítése a magyar fordításban is megvalósul. Az angol és magyar nyelvű változatok közötti minimális eltérés egy egyszerű lexikai átváltásnak köszönhető: az eredeti tulajdonnév helyett a fordítás köznévi formájában hivatkozik az útikönyvre. Hasonló, köznévi történő utalás az eredetileg magyar nyelven írt útikalauzokban is felbukkan.

Az explicit 'ab auctore' típusú interperszonalitás másik jellemző megjelenési formája mind az angol nyelvű, mind a magyar nyelvű útikönyvek esetében a többes szám első személyű utalás a szerző(k)re. A morfológia szintjén ez az angol nyelvű útikalauzokban a személyes névmások, a magyar fordításaikban személyragok formájában nyilvánul meg. Az angol nyelvű szöveg és magyar fordítása közötti morfológiai eltérés egy olyan grammatikai cserének köszönhetően valósul meg, amely a két nyelv különbségei miatt nem csupán indokolt, hanem szükségszerű is, tehát kötelező átváltási műveletről van szó. A többes szám

első személyű személyragok létjogosultságát a fordított szövegekben az eredeti magyar útikönyvek példái is erősítik, hiszen ezekben is így utalnak a szerző(k)re.

A vizsgálódás jelentősége és további irányai

A fentiekben részletezett, az útikönyvekben megjelenő szerzői hangra irányuló vizsgálódás, bár hozott eredményeket, semmiképpen sem tekinthető befejezettnek. Sokkal inkább egyfajta útirány kijelöléséről van itt szó, amelyen tovább haladva a kutatás anyagának bővítésével, újabb kötetek bevonásával szisztematikusan bővíthetjük ismereteinket a különböző nyelvű útikönyvek interperszonális viszonyait megjelenítő nyelvi elemekről, valamint útikönyvírási és -fordítási tendenciákról. Várhatóan sokkal látványosabb eredményeket hoz az interperszonalitás kérdésében az 'ad lectorem' típusú vizsgálódás, amennyiben például az angol 'you' névmással tarkított szövegrészeinek megfeleltetésére számos, az olvasót szintén megszólító nyelvi eszköz áll a szerző, illetve fordító rendelkezésére.

Ezen ismeretek birtokában az útikönyvek fordítói biztosabban elégíthetik ki a célnyelvi olvasók által támasztott stiláris igényeket.

Irodalomjegyzék

Bács Gy. (1976): *Belgrád*. Budapest: Panoráma.

Bács Gy. (1979): *Varsó*. Budapest: Panoráma.

Bahtyin, M. (1986): *A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*. Budapest: Gondolat.

Bereznay I. (1979): *Lisszabon*. Budapest: Panoráma.

Bereznay I. (1982): *Barcelona*. Budapest: Panoráma.

Clark, R. – Ivanic, R. (1997): *The Politics of Writing*. New York: Routledge.

Dann, G. (1986): *The Language of Tourism. A Sociolinguistic Perspective*. Wellington: CAB International.

Domonkosi Á. (2002): Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban. A DE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, Debrecen, 79. szám.

Ember M. (1980): *Berlin, az NDK fővárosa*. Budapest: Panoráma.

Ember M. (1981): *London*. Budapest: Panoráma.

- Ember M. (1982): *Bécs*. Budapest: Panoráma.
- Ercoli, O. (et al.) (2008): *Róma – Útitárs*. (Ford. Rózsa Gy. et al.). Budapest: Panemex Kft.
- Ercoli, O. (et al.) (2008): *Rome – DK Eyewitness Travel Guide*. London: Dorling Kindersley Publishers Ltd.
- Gilbert, S. – Brouse, M. (2009): *National Geographic Traveler – Rome*. Washington: National Geographic Society. [Magyarul: *National Geographic Traveler – Róma*, (ford. Varga K.). Budapest: Geographia Kiadó.]
- House, J. (1997): *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- Ivanic, R. – Camps, D. (2001): I am how 'I' sound. Voice as self-representation in L2 writing. *Journal of Second Language Writing*, 10(1): 23–48.
- Jakobson, R. (1969): *Hang–jel–vers*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Jepson, T. (2006): *AAA Spiral Guide: Rome*. Hampshire: AA Developments Limited. [Magyarul: *Spirál könyvek: Róma*, (ford. Simonné Kajsza K. et al.). Miskolc: Well-Press Kiadó.]
- Kenesei I. (szerk.) (1984): *A nyelv és a nyelvek*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kennedy, J. ET AL. (2008): *Rome – DK Eyewitness Top 10 Travel Guide*. London: Dorling Kindersley Publishers Ltd. [Magyarul: *Róma – Top 10*, (ford. Nagy V.). Budapest: Panemex Kft.]
- Klaudy K. (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Lindner L. (1974): *Amszterdam*. Budapest: Panoráma.
- Lindner L. (1983): *Koppenhága*. Budapest: Panoráma.
- Paksy E. (2005): Szerző és olvasó viszonya a fordított szövegben. *Fordítástudomány*, 7(1): 60–69.
- Pálfy J. (1980): *Párizs*. Budapest: Panoráma.
- Pálfy J. (1988): *Brüsszel*. Budapest: Panoráma.
- Soproni J. – Faith T. (1975): *Athén*. Budapest: Panoráma.
- Szathmári G. (1973): *Moszkva*. Budapest: Panoráma.
- Szili K. (2006): *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához*. Budapest: Enciklopédia Kiadó.
- Tang, R. – John, S. (1999): The 'I' in identity: Exploring writer identity in student academic writing through the first person pronoun. *English for Specific Purposes*, 18(1): 23–39.
- Ürögdi GY. (1969): *Róma*. Budapest: Panoráma.
- Verzár I. (1983): *Madrid*. Budapest: Panoráma.
- Wierzbicka, A. (1985): Different cultures, different languages, different speech acts. *Journal of Pragmatics*, 9(2–3): 145–178.
- Závodszy F. – Lindholm, H. (1983): *Stockholm*. Budapest: Panoráma.